

УДК 347.921.6

М. Б. Кравчик
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОЦЕДУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір», судовим називається збір, який справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат [1].

Науковцями із цивільного процесуального права вже неодноразово зверталась увага на те, що інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду й отримання судового захисту і може розглядатися в принципі як встановлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Якщо розмір судових витрат є розумним, то наведений інститут можна розглядати як своєрідний «фільтр», що утримує від необґрунтованого звернення до суду [2, с. 439].

Наведене впливає з Рекомендації щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя № R (81)7, ухваленої Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р., відповідно до якої прийняття до провадження не повинно оговорюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні щодо справи, яка розглядається. Тією мірою, якою судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх варто, якщо можна, скоротити або анулювати [3, с. 4].

П. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нічого не зазначає стосовно того, чи буде порушенням права на справедливий судовий розгляд необхідність сплати під час звернення до суду судових витрат. Європейський Суд із прав людини виходить із того, що положення п. 1 ст. 6 Конвенції не означає беззастережного права на безкоштовне провадження в цивільних справах. Вимога сплати зборів у зв'язку з поданням позовів сама собою не може вважатися обмеженням права доступу до суду. Однак суд наголошує, що сума зборів, призначена у світлі конкретних обставин, серед яких спроможність заявника її сплатити та стадія, на якій перебував розгляд справи на той момент, коли обмеження було накладено, є важливими чинниками для визначення того, скористалася ця особа своїм правом доступу до суду чи ні [4, с. 149–150].

Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» № 484–VIII від 22 травня 2015 р., що набув чинності 1 вересня 2015 р. [5], внесло суттєві зміни в правове регулювання цього інституту. Зокрема, значне збільшення ставок судового збору та суттєве скорочення суб'єктного складу пільговиків, які звільнялися від сплати судового збору, а також стрімке збільшення розміру мінімальної заробітної плати на практиці істотно вплинуло не лише на можливість реалізації особами їхнього права на доступ до правосуддя, але й на можливість повернення судового збору.

Стан дослідження. Варто зазначити, що сама процедура повернення судового збору не дістала належного наукового аналізу. Здебільшого його досліджували як один із складових елементів такого значного правового явища, як судові витрати, і лише в його межах. У зв'язку із цим і з огляду на останні законодавчі оновлення правового регулювання судового збору здається доцільним приділити зазначеному питанню більшу увагу.

Метою статті є дослідження деяких правових проблем механізму правового регулювання інституту повернення судового збору в цивільному судочинстві України та внесення пропозицій щодо шляхів удосконалення законодавчого регулювання в досліджуваному питанні.

Виклад основного матеріалу. Порядок повернення судового збору регламентовано п. п. 5, 10 та 11 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р. (далі – Порядок) [6], та ст. 7 Закону України «Про судовий збір» № 3674–VI від 8 липня 2011 р.

Фактично нині існують два способи повернення платником сплаченого ним судового збору:

1) повернення коштів, помилково сплачених на рахунок, визначений для сплати судового збору, без подальшого звернення до суду, а отже, відсутності підстав для ухвалення судового рішення з повернення судового збору. Йдеться про ті випадки, коли особа сплатила судовий збір, він був зарахований на відповідний рахунок, однак з певних причин саме право на звернення до суду особою не було реалізовано;

2) повернення суми судового збору вже після звернення особою до суду із заявою, за котру і було справлено судовий збір, на підставах, встановлених ст. 7 Закону України «Про судовий збір».

Повернення коштів, помилково сплачених на рахунок, визначений для сплати судового збору, без подальшого звернення до суду здійснюється відповідно до Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р.

Відповідно до п. 5 зазначеного наказу, повернення коштів здійснюється органами Державного казначейства України за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету. У відносинах щодо сплати судового збору таким органом є відповідне територіальне управління Державної судової адміністрації України.

Отже, для повернення суми помилково сплаченого судового збору платник повинен за місцем зарахування платежу до бюджету звернутися до територіального управління Державної судової адміністрації України із заявою про видачу подання до органу Державної казначейської служби України про повернення коштів помилково сплаченого судового збору. Варто зазначити, що заява подається в довільній формі, оскільки законодавчо визначених реквізитів такої заяви не встановлено. Зазвичай, у ній зазначається: найменування (П. І. Б.) платника, код за Єдиним державним реєстром платників податків в Україні (далі – ЄДРПОУ) (для юридичної особи) або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер) або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку в паспорті), місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи та номер контактного телефону, дата та розмір суми судового збору, що був помилково сплачений, причини повернення коштів із бюджету (неподання позовної заяви до суду), спосіб перерахування коштів із бюджету – у безготівковій формі із зазначенням реквізитів рахунку одержувача коштів чи готівкою. До заяви подається оригінал платіжного доручення, яким було сплачено судовий збір до державного бюджету України, а також, зазвичай, територіальні управління Державної судової адміністрації України вимагають подання і належним чином завіреної копії паспорта й ідентифікаційного номера.

Однак Державна судова адміністрація не має права надавати погодження про повернення коштів без підтвердження відсутності звернення

до суду та підтвердження зарахування коштів до державного бюджету. Тому Державна судова адміністрація самостійно, після отримання заяви про надання подання, звертається до суду із запитом про наявність звернення окремих фізичних чи юридичних осіб до суду зі сплатою відповідної суми судового збору та до казначейства із запитом про надання підтвердження щодо зарахування коштів до державного бюджету.

Після отримання відповідей із суду та казначейства, Державна судова адміністрація надає документ, в якому зазначає, що вважає за можливе повернення коштів сплаченого судового збору згідно із платіжним дорученням, що були сплачені до Державного бюджету України.

І лише після цього платник для повернення судового збору може подати до органу Казначейства за місцем зарахування платежу до бюджету такі документи:

1) заяву про повернення коштів із бюджету, яка складається платником у довільній формі з обов'язковим зазначенням такої інформації: причини повернення коштів із бюджету, найменування (П. І. Б.) платника, код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер) або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку у паспорті), місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи та номер контактного телефону, сума платежу, що підлягає поверненню, спосіб перерахування коштів із бюджету – у безготівковій формі із зазначенням реквізитів рахунку одержувача коштів чи готівкою. До заяви додається копія платіжного доручення, яким було сплачено судовий збір до державного бюджету України;

2) оригінал або копію документа на переказ, або паперову копію електронного розрахункового документа, які підтверджують перерахування коштів до бюджету;

3) подання органу, що контролює справляння судового збору.

Ці документи мають бути подані платником до відповідного органу Казначейства не пізніше ніж за 30 календарних днів від дати складання територіальним управлінням Державної судової адміністрації України подання (п. 10 Порядку).

Варто звернути увагу на те, що зазначені документи подаються до відповідного територіального органу Казначейства за місцем зарахування платежу до бюджету. Казначейство України (центральний апарат) здійснює повернення судового збору тільки тим платникам, які сплатили судовий збір в іноземній валюті.

В іншому разі судовий збір повертається платнику вже після того як він подав заяву, за яку справлявся судовий збір, до суду. Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», це можливе лише у випадку:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;

2) повернення заяви або скарги;

3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі;

4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду через повторне неприбуття або залишення позивачем судового засідання без поважних причин і неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням);

5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), зокрема і в апеляційній та касаційній інстанціях.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) в п. 42 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17 жовтня 2014 р. акцентує увагу на тому, що перелік підстав повернення сплачених сум судового збору, визначений ст. 7 Закону України «Про судовий збір», є вичерпним, а питання про повернення сплаченої суми судового збору вирішується судом за результатами розгляду справи за клопотанням особи, яка його сплатила, що відповідає принципу диспозитивності цивільного судочинства [7, с. 20].

Отже, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом.

М.М. Бородін, В.А. Кройтор вважали, що в такому випадку закон виходить із того, що вина за процесуальні порушення учасників процесу повинна спричиняти для них несприятливі матеріальні наслідки [8, с. 13]. С.С. Боровик зазначав, що в разі зменшення позовних вимог у процесі розгляду справи внесене державне мито не мало б повертатися. Таке правило встановлене для того, щоб попередити безпідставне і необґрунтоване завищення ціни позову під час звернення до суду. Його можна розглядати як своєрідну санкцію за звернення до суду з недостатньо обґрунтованими вимогами [9, с. 114].

О.В. Богомол, досліджуючи інститут судових витрат у господарському судочинстві України, теж схилилась до думки, що зменшення розміру позовних вимог не повинно бути підставою для повернення судового збору, оскільки після порушення провадження господарський суд розглядає справу по суті та досліджує докази, які стосуються предмета позову. Згідно з ч. 6 ст. 22 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо такі дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права й охоронювані законом інтереси. Через те, що під час подання заяви про зменшення розміру позовних вимог господарський суд зобов'язаний перевірити законність вимог позивача та надати правову оцінку його діям, ця підстава повинна бути виключена з переліку випадків повернення судового збору [10, с. 55–56].

ВССУ у п. 50 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17 жовтня 2014 р. звертає увагу на те, що зменшення позивачем розміру позовних вимог є підставою для повернення йому тільки сплаченої суми судового збору згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», а не інших судових витрат, які в такому разі у відповідній частині покладаються на позивача [7, с. 20].

Щодо випадків повернення заяви або скарги, відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі, то, на думку О.В. Богомол, оскільки така ситуація не вимагає від суду вчинення юридично значущих дій і пояснюється лише помилкою сторони, то ця підстава є справедливою і судовий збір у частині, сплаченій надмірно, підлягає поверненню [10, с. 56].

Варто пам'ятати, що сплачена сума судового збору повертається не лише в разі відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, а й у разі відмови у відкритті апеляційного та касаційного провадження (п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір») [7, с. 20].

Наступний випадок – залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин і неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням)). Оскільки розгляд справи не закінчується ухваленням рішення з господарської справи, судовий збір повертається. Виняток із цього правила становлять випадки, в яких залишення позову без розгляду відбувається з вини або ініціативи позивача або скаржника [10, с. 57].

Щодо закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), зокрема й в апеляційній та касаційній інстанціях, то у випадках, установлених п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми; в інших випадках, установлених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», – цілком (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судовий збір»).

Про таке повернення зазначається: в ухвалі, якою заява повертається або відмовляється у відкритті провадження у справі, за подання якої сплачується судовий збір; у резолютивній частині судового рішення, яким закінчується розгляд справи по суті (водночас у його мотивувальній частині наводяться підстави повернення сум судового збору згідно із Законом України «Про судовий збір»); в ухвалі про повернення сум судового збору, постановленій як окремий процесуальний документ [7, с. 20].

Питання щодо повернення сплаченої суми судового збору в будь-якому разі вирішується судом, який вирішував питання, пов'язані з відкриттям провадження у справі, чи розглядав справу, навіть якщо таку сплату помилково здійснено не за місцем розгляду справи (п. 44 ВССУ Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17 жовтня 2014 р.) [7, с. 21].

Але варто пам'ятати, що Законом України «Про судовий збір» не врегульовано порядок повернення сплаченої суми судового збору в разі неподання до суду заяви чи скарги, тому в суду відсутні підстави для видачі процесуальних чи будь-яких інших документів щодо повернення з Державного бюджету України відповідних сум. Про це заявники повідомляються листом за підписом відповідального працівника апарату суду. Законом України «Про судовий збір» також не передбачено можливості повернення сум судового збору, сплачених за видачу судом копій документів, якщо заявник у подальшому відмовився від одержання таких копій [7, с. 20].

Відповідно до п. п. 5 та 10 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р., у разі повернення судового збору до органу Казначейства подається оригінал або належним чином засвідчена копія ухвали суду.

Ухвала суду подається платником до органу Казначейства разом із його заявою про повернення коштів із бюджету й оригіналом або копією документа на переказ або паперовою копією електронного розрахункового документа, які підтверджують перерахування коштів до бюджету (у разі

наявності оригіналу документа на переказ, який підтверджує зарахування судового збору до бюджету, у матеріалах судової справи та зазначення про це в ухвалі суду).

Заява про повернення коштів із бюджету, яка подається до відповідного органу Казначейства, як і в першому випадку, складається платником у довільній формі з обов'язковим зазначенням такої інформації: причини повернення коштів із бюджету, найменування платника (суб'єкта господарювання), код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер) або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку в паспорті), місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи та номер контактного телефону, сума платежу, що підлягає поверненню, спосіб перерахування коштів із бюджету – у безготівковій формі із зазначенням реквізитів рахунку одержувача коштів чи готівкою.

У заяві платник може визначити довірену особу для отримання коштів, що мають бути повернені йому з бюджету. У такому разі до заяви про повернення коштів із бюджету додаються довіреність на отримання коштів довіреною особою, засвідчена згідно з вимогами Цивільного кодексу України, та копія паспорта довіреної особи [6].

П. 11 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, передбачений вичерпний перелік повернення відповідним органом Казначейства надавачам заяв і подання або ухвали суду без виконання. Зокрема, це може бути у випадку:

- 1) перевищення встановлених законодавством строків подання заяви та подання до органу Казначейства;
- 2) невідповідність інформації, викладеної в заяві платника, даним, наведеним у поданні або ухвалі суду, або даним органу Казначейства про зарахування коштів до бюджету;
- 3) подання заяви та подання або ухвали суду не за призначенням;
- 4) подання заяви та подання або ухвали суду неуповноваженою особою;
- 5) порушення встановлених вимог щодо їх оформлення [6].

Висновки. Як бачимо, нині залежно від того, чи було реалізовано особою після сплати нею судового збору право на звернення до суду, повернення їй цього судового збору може реалізуватися двома шляхами. У разі сплати платником коштів на рахунок, визначений для сплати судового збору, без подальшого звернення до суду повернення судо-

вого збору регулюється п. п. 5, 10 та 11 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р. На нашу думку, сама процедура є недосконалою з погляду її законодавчого врегулювання, а також занадто ускладненою із практичного боку. У другому випадку – сплатення особою судового збору і подальшого її звернення до суду – повернення платнику судового збору можливе лише тоді, коли це прямо передбачено законом. Вичерпний перелік таких підстав встановлений ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» і розширеному тлумаченню не підлягає.

Але як у першому, так і в другому випадку, повернення суми судового збору є допустимим лише за сукупності таких умов: 1) наявність підстави повернення судового збору, що передбачена законодавством України; 2) дотримання строків звернення до відповідного органу Казначейства із заявою про повернення судового збору; 3) а також дотримання самої процедури реалізації права на повернення судового збору.

Література

1. Про судовий збір : Закон України № 3674–VI від 8 липня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
2. Курс цивільного процесу : [підручник] / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Относительно путей облегчения доступа к правосудию : Рекомендация Совета Европы № R (81) 7 от 14 мая 1981 г. // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 4.
4. Притченко Р.С. Сплата судового збору : проблеми та реалії законодавчого забезпечення / Р.С. Притченко // Правова держава. – 2016. – Вип. 21. – С. 149–152.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору : Закон України № 484–VIII від 22 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 33. – Ст. 323.
6. Порядок повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів : Наказ Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1650-13>.
7. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17 жовтня

2014 р. // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 6(21). – С. 6–23.

8. Бородин М.М. Судові та арбітражні витрати / М.М. Бородин, В.А. Кройтор. – Харків : АТ «Бізнес-Інформ», 1997. – 124 с.

9. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С.С. Боровик, В.В. Джуль, С.М. Мудрий. – К. : Оріяни, 2001. – 223 с.

9. Богомол О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України : [монографія] / О.В. Богомол. – Київ : Центр учбової літератури, 2015. – 168 с.

Анотація

Кравчик М. Б. Процедурні особливості повернення судового збору в цивільному судочинстві України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань правового регулювання інституту повернення судового збору в цивільному судочинстві України. Проведено аналіз підстав застосування такого процесуального інституту, а також запропоновано шляхи вдосконалення законодавчого регулювання процедури повернення судового збору в цивільному судочинстві.

Ключові слова: судовий збір, платник, повернення, підстави, цивільне судочинство, ухвала.

Аннотация

Кравчик М. Б. Процедурные особенности возвращения судебного сбора в гражданском судопроизводстве Украины. – Статья.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов правового регулирования института возвращения судебного сбора в гражданском судопроизводстве Украины. Проведен анализ оснований применения этого процессуального института, а также предложены пути усовершенствования законодательного регулирования процедуры возвращения судебного сбора в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: судебный сбор, плательщик, возвращение, основания, гражданское судопроизводство, постановление.

Summary

Kravchuk M. B. Procedural Peculiarities of Return of the Court Fee in Civil Proceedings of Ukraine. – Article.

The present article is dedicated to the study of problematic issues of legal regulation of the institution of return of the court fee in civil proceedings of Ukraine. The analysis of the grounds for the application of this procedural institution was carried out, as well as ways of improving the legislative regulation of the procedure for the return of court fee in civil proceedings were proposed.

Key words: court fee, payer, return, grounds, civil proceedings, ruling.